

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

РАЛКО Роман Сергійович

УДК 94(477):624-057.87«1962/1991»](043.3)

**СТУДЕНТСЬКИЙ БУДІВЕЛЬНИЙ ЗАГІН ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДІВ М. КИЄВА (1962-1991 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії та філософії освіти факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор історичних наук, професор
КОЛЯДА ІГОР АНАТОЛІЙОВИЧ,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри методики навчання суспільних
дисциплін та гендерної освіти.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
РОМАНЮК ІВАН МИРОНОВИЧ,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського,
завідувач кафедри історії та культури України;

кандидат історичних наук
ХОМЕНКО НАТАЛІЯ МИХАЙЛІВНА,
Інститут історії України НАН України,
науковий співробітник відділу історії України
другої половини ХХ ст.

Захист відбудеться «19» жовтня 2018 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «18» вересня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. А. Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Важливу роль у процесі побудови в Україні відкритого, демократичного суспільства відіграє молоде покоління. Активна участь студентської молоді у процесах державотворення, збройному захисті незалежності України, волонтерському русі обумовлює необхідність дослідження історії молодіжного руху. В умовах формування нової соціально-економічної моделі розвитку сучасної України особливої гостроти набула проблема соціалізації студентської молоді. Необхідність вироблення сучасної державної молодіжної політики, яка б відповідала вимогам часу та потребам розвитку сучасного українського суспільства, потребує переосмислення з нових методологічних підходів історичного досвіду залучення молодого покоління українців до активного громадсько-політичного та соціально-економічного й національно-культурного життя. У цьому контексті науково значимим є критичне переосмислення історії руху студентських будівельних загонів – невід’ємної частини історії України. Без його комплексного дослідження неможливо повною мірою оцінити внесок молоді в розбудову та економічний розвиток України.

Дослідження має не лише суспільну, а й наукову актуальність. Проблематика історії молодіжного руху є однією з важливих тем у сучасній українській історичній науці. Проте, аналіз історіографічної літератури засвідчує відсутність цілісного наукового дослідження присвяченого діяльності студентських будівельних загонів. Тому проблема дисертаційної роботи вимагає проведення комплексного спеціального дослідження.

Отже, актуальність дослідження обумовлена декількома чинниками: відсутністю комплексних досліджень з обраної теми та необхідністю подальшого вивчення досвіду залучення студентства до суспільно значимої діяльності при виробленні основних засад державної молодіжної політики й нових форм участі молоді у громадсько-політичному житті країни, створення умов для самореалізації особистості й виховання національно свідомого з почуттям високого патріотизму соціально активного молодого покоління українців.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота «Студентський будівельний загін вищих навчальних закладів м. Києва (1962-1991 рр.)» входить до плану науково-дослідних робіт кафедри історії та філософії історії факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за темою «Історія української державності та суспільно-політичне життя (друга пол. XIX ст. – поч. XXI ст.)».

Мета дослідження. На основі комплексного аналізу джерел, здобутків історіографії, сучасної методології висвітлити історію зародження, становлення, розвиток та діяльність студентського будівельного загону, що формувався на базі ВНЗ м. Києва.

Відповідно до поставленої мети визначені такі завдання:

- *проаналізувати та систематизувати* стан дослідженості теми, *з'ясувавши* джерельну базу цієї проблеми, *охарактеризувавши* методологічні засади;
- *розкрити* історію зародження та становлення руху студентських будівельних загонів на території УРСР та СРСР;

- *вивчити* організаційно-правові засади діяльність студентських будівельних загонів;
- *розглянути* історію становлення та діяльність першого будівельного загону ВНЗ м. Києва;
- *дослідити* виробничу, агітаційно-пропагандистську, суспільно-корисну діяльність та повсякденне життя студентів під час «трудового семестру».
- *окреслити* перспективні напрями подальшого вивчення та всебічного узагальнення історії руху студентських будівельних загонів в Україні; *сформулювати* рекомендації щодо вироблення концепції та основних засад державної молодіжної політики в умовах європейської інтеграції України.

Об'єктом дослідження є історія руху студентських будівельних загонів.

Предметом дослідження – діяльність студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва.

Хронологічні межі дисертаційного дослідження охоплюють період 1962 – 1991 рр.. Нижня хронологічна межа обумовлена тим, що у цей період було створено перший студентський будівельний загін ВНЗ м. Києва для виробничої діяльності в Казахській РСР, верхня – саморозпуск ВЛКСМ/ЛКСМУ та припинення діяльності Центрального штабу студентських загонів. Задля глибшого і детальнішого висвітлення деяких аспектів дослідження дисертант дещо відхиляється від зазначеної хронології.

Територіальні межі дослідження визначаються м. Києвом, де формувався студентський будівельний загін, та місцями його діяльності в досліджуваній період.

Методологічною основою дослідження є принципи історизму, об'єктивності, системного підходу та загальнонаукові, історичні методи й методи суміжних наук. Перші представлені аналізом та синтезом, індукцією й дедукцією, детермінізму, плюралізму, об'єктивності та ін. Другі включають комплекс таких методів як історико-хронологічний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний, ретроспективний, кількісно-статистичний та ін. До третьої групи відносимо методи суміжних наук, що представлені методами кліометрики (статистичні та кількісні дані), історичної герменевтики, культурної антропології та усної історії.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що, зокрема:

уперше:

- проведено комплексний аналіз історіографії розвитку руху студентських будівельних загонів в УРСР та СРСР;
- проаналізовано їхню роль у вирішенні важливих народногосподарських завдань радянського державно-партійного керівництва;
- розглянуто історію становлення будівельного загону м. Києва, його особливості та специфіка;
- подано оцінка факторів, тенденцій та особливості участі студентської молоді ВНЗ м. Києва у всесоюзному русі СБЗ упродовж 1962-1991 рр.;
- визначено основні напрямки діяльності студентського будівельного загону м. Києва;
- з'ясовано роль студентських будівельних загонів у соціалізації молоді в умовах існування радянської моделі в Україні;

- проаналізовано повсякденне життя бійців студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва;

поглиблено:

- джерельну базу із зазначеної проблеми: до наукового обігу введено значну кількість архівних матеріалів та проведено інтерв'ювання учасників руху студентських будівельних загонів, що суттєво доповнило загальну картину діяльності студентських будівельних загонів;

- відомості про виробничо-господарську, громадсько-політичну та агітаційно-пропагандистську діяльність, що проводилася студбудзагонівцями серед місцевого населення на місцях дислокації;

подальшого розвитку в дисертації набуло вивчення:

- нормативно-правових документів, що регламентували діяльність студентських будівельних загонів;

- організаційної структури студентських загонів.

Практичне і теоретичне значення дисертації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи значно розширюють знання з історії України у складі СРСР другої половини ХХ ст. Вони можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з історії України, молодіжного руху, історії м. Києва та окремих ВНЗ столиці. Отримані результати дослідження також можуть використовуватися під час викладання основних та спеціальних курсів з історії України ХХ століття та молодіжного руху у вищих і середніх навчальних закладах. Крім того, акумулювання досвіду, що було нагромаджено минулим поколінням щодо активного залучення молоді до процесів державотворення в Україні, допоможе у виробленні та формуванні загальної концепції державної молодіжної політики урядовими органами та відомствами, а також у діяльності громадських організацій.

Апробація дослідження. Основні положення та висновки дисертації доповідалися та отримали схвалення на 5 всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях, зокрема: міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців» (Київ, 2012 р.), міжнародна наукова конференція «Комунікативні горизонти усної історії» (м. Переяслав-Хмельницький 2013 р.), всеукраїнська конференція «Драгоманівські читання» (Київ, 2013), збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, психології, педагогіки та історії «Гуманітарний корпус»: Випуск 1 (Травень, 2014) і Випуск 2 (Листопад, 2014).

Публікації. Основні матеріали та положення дисертаційного дослідження викладено у 14 публікаціях. Серед них 8 статей у фахових виданнях МОН України, у тому числі 2 статті опубліковано у наукових збірниках, що індексуються міжнародними науково-метричними базами даних. Окремі положення та результати додатково відображені у 5 публікаціях тез на наукових конференціях, а також у навчальному виданні у співавторстві з доктором історичних наук, професором І. А. Колядою.

Структура дисертаційного дослідження відповідає поставленій меті та розв'язанню основних завдань дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які поділяються на десять підрозділів, висновків, списку використаних

джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи – 318 с. (із них: 190 – основний текст, 48 – список використаних джерел і літератури (536 найменувань); 78 – додатки (33 позиції)).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано наукову та суспільну актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, хронологічні та територіальні межі дослідження, сформульовано його мету і завдання, встановлено зв'язок із науковими програмами і планами, окреслено наукову новизну і практичне значення, проінформовано про рівень апробації та структуру роботи.

У першому розділі *«Історіографія, джерельна база, методологія дослідження»*, який складається з трьох підрозділів, проаналізовано стан наукової розробки теми, охарактеризовано використані джерела, розкрито методологічний апарат і методи дослідження.

У підрозділі 1.1. *«Історіографія проблеми»* з'ясовано стан наукової розробки теми. Історіографія теми, з огляду на значний масив матеріалу з досліджуваної проблеми, аналізується за видовим поділом на чотири групи: 1) методологічні дослідження з історії повсякденності; 2) узагальнюючі праці, що характеризують досліджуваний період; 3) тематичні роботи, присвячені історії молодіжного руху та участі студентства у суспільно-політичних процесах; 4) спеціальні дослідження, в яких безпосередньо аналізується та висвітлюється діяльність студентських будівельних загонів.

У центрі нашого дослідження, насамперед, є аналіз однієї з форм повсякденності радянської студентської молоді, зокрема її участь у розгортанні руху студентських будівельних загонів. У цьому контексті важливе методологічне значення для нашого дослідження мають праці українських істориків: О. Удода¹, О. Коляструк², О. Стяжкіної³, В. Головка⁴. Аналіз такого напрямку праць дозволив нам визначити об'єкт та предмет історії нашого дослідження.

Засадничим підґрунтям для проведення комплексного дослідження стали роботи вітчизняних і зарубіжних істориків, в яких проаналізовано загальні політичні, соціальні та економічні процеси, що відбувалися у радянському

¹ Удод О. А. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії / О. А. Удод // Краєзнавство. – 2010. – № 3. – С. 6–9; Удод О. А. Історія повсякденності як складова історії України ХХ ст. / О. А. Удод // Історія ХХ століття: нові підходи до змісту шкільного курсу // Спецвипуск "Історія та правознавство". – 2007. – № 19–21. – С. 104–117; Удод О.А. Про історію повсякденності / О.А. Удод // Бористен. – 2000. – № 4 (106). – С. 9-10.

² Коляструк О. А. Методологія історії повсякдення / О. А. Коляструк // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія. – 2011. – № 982. – Вип. 44. – С. 8–21; Коляструк О. А. Предмет історії повсякденності: проблема постановки й окресленості в сучасній гуманітаристиці [Електронний ресурс] / О. А. Коляструк // Історія: збірник праць. – К., 2009. – С. 17–28. – Режим доступу до журн.: <http://politics.ellib.org.ua/pages-5191.html>.

³ Стяжкіна Е.В. Устная история: источник и метод изучения роли женщины в культуре повседневности второй половины ХХ века (на материалах Донбасса) / Е.В. Стяжкіна // Нові сторінки історії Донбасу: Ст. кн. 8. – Донецьк, 2000. – С. 26-41.

⁴ Головка В. «Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади напряму / В. Головка // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – Вип. 17. – С. 87-101.

суспільстві та в УРСР у період 1960–1980-ті рр. У цій групі виділяємо роботи сучасних українських науковців, таких як, В. Смолій⁵, В. Баран⁶, В. Даниленко⁷, В. Литвин⁸, Л. Ковпак⁹, С. Падалка¹⁰, І. Романюк¹¹ та зарубіжних дослідників, зокрема, Дж. Боффа¹², Дж. Хостінга¹³, Н. Верта¹⁴, Ю. Аксютіна¹⁵, Л. Опенкіна¹⁶ та ін., які дозволили охарактеризувати соціально-економічну та політичну ситуацію упродовж 60-80 рр. ХХ ст., що склалась в УРСР та СРСР, розкрити передумови зародження руху студентських будівельних загонів (далі СБЗ) в СРСР, визначити роль радянського державно-партійного керівництва у цьому процесі.

Висвітленню та аналізу такої соціальної групи радянського суспільства як студентство, його участі у громадсько-політичному житті та залученні до реалізації політико-ідеологічних завдань, що ставилися вищим комуністичним керівництвом радянської країни, історії молодіжного руху в УРСР присвячено роботи таких дослідників, як В. Лісовський¹⁷, Б. Рубін¹⁸, І. Шкурко¹⁹, А. Вишняк²⁰, І. Коляка²¹, В. Головенько²², О. Корнієвський²³ та ін.

⁵ Литвин В. Україна: ХХ століття: У 2 кн. / Литвин В., Смолій В., Шпаковатий М. – К.: Альтернативи, 2002. – Кн. 1. – 1007 с.; Кн. 2. – С.1008–1880.

⁶ Баран В. Україна після Сталіна. Нарис історії 1953 – 1985 рр. / Баран В. – Львів: Свобода, 1992. – 123 с.; Баран В. Україна 1950 – 1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / Баран В. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с.

⁷ Україна крізь віки: В 15 т. / Під ред. Смолія В.А. – Т.13. Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980 рр.) / Баран В.К., Даниленко В.М. – К.: Альтернативи, 1999. – 303 с.; Даниленко В. М. Участь трудящих Української РСР у спорудженні Байкало–Амурської магістралі / В.М. Даниленко // Український історичний журнал. - 1982. - № 4. - С. 122–129.

⁸ Литвин В. Історія України у 3-х томах / Литвин В. – К.: Видваничий дім «Альтернативи», 2005 – . – Т.3. Новітній час (1914 - 2004): Книга перша. – 2005. – 832 с.; Литвин В. М. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956–1965) / В. М. Литвин, В. А. Смолій (ред.). – К.: Літерра, 2004. – 269 с.; Новітня історія України. (1900-2000)/ В.М. Литвин, В.Ф. Колесник, Б.І. Корольов, С.В. Кульчицький, В.В. Мусієнко. – К.: Вища школа, 2002. – 719 с.

⁹ Ковпак Л.В. Найближча історія: Україна 1945 – 2000 рр. / Ковпак Л.В. – К.: Наш час, 2007. – 248 с.; Ковпак Л.В. Соціально-побутові умови життя населення України ХХ ст. (1945 – 2000 рр.) / Ковпак Л.В. – К., НАН України, Інститут історії України, 2003. – 250 с.

¹⁰ Падалка С. С. Аграрна політика в Україні: формування, шляхи реалізації та соціально-економічні наслідки (друга половина 60-х - 80-ті роки ХХ ст.): дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Сергій Семенович Падалка. – К., 2005. – 420 с.

¹¹ Романюк І. М. Ідеологізація культурно-освітньої сфери села у 50-ті – 60-ті роки / І. Романюк // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2004. – №1. – С. 108-114.

¹² Боффа Дж. История Советского Союза: в 2-х тт. Т. 2. От Отечественной войны до положения второй мировой державы. Сталин и Хрущёв. 1941–1964 гг. – 2-е изд. / Д. Боффа. – М.: Междунар. отно., 1994. – 632 с.; Боффа Дж. От СССР к России. История неоконченного кризиса. 1964 – 1994: т. 2. / Пер. Хаустовой Л.Я. – М.: Международные отношения, 1996. – 320 с.

¹³ Хоскинг Дж. История Советского Союза. 1917 – 1991 / Пер. с англ. П.Куценкова. – Смоленськ: Русич, 2001. – 496 с.

¹⁴ Верт Н. Історія Радянської держави / Верт Н. – Рівне: Вертекс, 2001. – 232 с.

¹⁵ Аксютин Ю.В. Хрущовская оттепель и общественные настроения в СССР в 1953 – 1964 гг. / Аксютин Ю.В. – М.: РОССПЭН, 2004. – 488 с.

¹⁶ Опенкин Л.А. Были ли повороты в развитии советского общества в 50– 60-е годы / Л.А. Опенкин // Вопросы истории КПСС. – 1988. – № 8. – С. 52–65.

¹⁷ Иконникова С.Н. Молодёжь вступает в жизнь. (Социологическое исследование проблем молодёжи) / С.Н. Иконникова, В.Т. Лисовский. – Л.: Знание, 1969. – 40 с.

¹⁸ Рубин Б.Г. Студент глазами социолога. Социологические проблемы воспитания / Рубин Б.Г., Колесников Ю.С. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1968. – 277 с.

В історіографії проблеми історії руху СБЗ виділяємо два періоди: 1) дослідження радянської доби; 2) вивчення проблеми сучасними українськими й зарубіжними вченими.

Одним з перших досліджень, що присвячено вивченню участі студентства у вирішенні завдань економічного розвитку СРСР, стала монографія Ю. Толипін²⁴, в якій автор звернув увагу на основні причини освоєння цілинних земель та на активну участь у цьому процесі студентської молоді. Результати економічної і виробничої діяльності СБЗ у подальшому вивчали А. Безбородов²⁵, Є. Голубчик²⁶, І. Васильєв, А. Щербо²⁷, Ж. Амерханова²⁸, акцентуючи увагу на тому, що виробничі показники у студентських будівельних загонах нерідко були вищими, ніж у трудових колективів. Аналізу принципів керівництва студентськими загонами, прав і обов'язків командирів та комісарів присвячено дослідження Л. Нікітінського²⁹, В. Ляскіна, Г. Єрмошина, В. Приступко³⁰. Проблему взаємовідносин студентських будівельних загонів з господарськими організаціями та підприємствами при укладанні договірних зобов'язань, правовий аспект діяльності студбудзагонів дослідив Г. Єрмошин³¹. Роль компартійних комітетів у формуванні, організації виробничої діяльності та керівництву студентськими загонами присвятили свої дослідження А. Кочергін³², А. Заварзін³³, Т. Шмельова³⁴. Аналіз ролі органів

¹⁹ Шкурко І. І. Соціально-гуманітарна і політична підготовка майбутніх учителів /історико-педагогічний аспект/ навч. посібник / Шкурко І. І. – К.:КДПІ, 1992. – 144 с.

²⁰ Социальный облик молодежи (на материалах Украинской ССР) / [А.И.Вишняк, Н.Н.Чурилова, С.А.Макеев и др.] / АН УССР, Институт философии. – К.: Наукова думка, 1990. – 216 с.

²¹ Коляка І.В. Студентський рух в Україні (кінець 80-х – поч. 90-х рр. ХХ ст.): автореф. дис. канд. іст. наук / Коляка І. В. – К., 1994. – 24 с.

²² Головенько В.А. Український молодіжний рух у ХХ столітті: історико-політолог. аналіз осн. періодів / Головенько В.А. – К.: А.Л.Д., 1997. – 160 с.

²³ Корнієвський О. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні / Корнієвський О. – К.: Київське братство, 1997. – 248 с.

²⁴ Тольпин Ю. М. Школа коммунистического труда на целине / Тольпин Ю. М. – М.: Молодая гвардия, 1962. – 139 с.

²⁵ Безбородов А. Б. Студенческие пятилетки: вузовская молодежь Москвы на ударных стройках / Безбородов А. Б. – М.: Изд-во Московский рабочий, 1986. – 96 с.; Безбородов А.Б. Комсомол в студенческих отрядах. 1958-1975гг. / А. Безбородов // Советские архивы. – 1981. – № 1. – С. 85-87.

²⁶ Голубчик Е. М. Товарищ отряд: О студенческих строительных отрядах / Голубчик Е. М. – Саранск, Мордов. кн. изд-во, 1989. – 100 с.

²⁷ Васильева И. Отряд идет в наступление / Васильева И., Щербо А. – Горький: Волговятское кн. изд-во, 1978. – 239 с.

²⁸ Амерханова Ж. Трудовой семестр / Амерханова Ж. – Алма-Ата:Казахстан, 1975. – 31 с.

²⁹ Никитский Л. В. Студент в рабочей спецовке. Третий семестр и трудовое право / Никитский Л. В. – М.: Юридическая литература, 1979. – 48 с.

³⁰ Ляскин В. П. ССО: стройка, студенты, отряд / Ермошин Г., Ляскин В., Приступко В. – М.: Изд-во Стройиздат, 1978. – 191 с.

³¹ Ермошкин Г.Т. Студенческий отряд и хозяйственная организация: правовые вопросы / Ермошкин Г.Т. – М.: Изд-во Юридическая литература, 1987. – 102 с.

³² Кочергин А. Партийная работа вузе. Некоторые вопросы формирования специалистов в условиях научно-технической революции Кочергин А., Дубнов А., Лисс Л. – М.: Издательство политической литературы, 1979. – 230 с.

³³ Заварзин А. К. Партийное руководство деятельностью комсомола по трудовому воспитанию студенческой молодежи 1971-1980 гг (на материалах обл. Центрального Черноземья): дис. канд. ист. наук: 07.00.02. / А. К. Заварзин. – Воронеж, 1989. – 213 с.

комуністичної спілки молоді (ВЛКСМ, ЛКСМУ) як безпосереднього організатора студентських загонів здійснили А. Безбородов³⁵, М. Шостаковський³⁶. Вони доводять, що саме первинні організації комуністичної спілки молоді використали практику діяльності перших СБЗ для організації цього руху як масового, що активно залучав студентську молодь до вирішення загальнодержавних, народногосподарських завдань.

Важливим для розкриття нашої проблеми стали дослідження Є. Артем'єва³⁷, в яких подано спробу аналізу ролі компартійного керівництва різних рівнів в організації діяльності студентських будівельних загонів. Автором приділено значну увагу висвітленню агітаційно-пропагандистської і суспільно-корисної роботи, що проводилася СБЗ, а також ролі трудового семестру в підготовці висококваліфікованих спеціалістів ВНЗ. Крім того, він один із перших досліджує історію зародження та становлення руху СБЗ.

Діяльність студентства УРСР у будівельних загонах, його участі у виконанні народногосподарських планів радянського керівництва по освоєнню цілинних земель Казахської РСР та Далекого Сходу РРФСР висвітлена у працях Т. Фінікова³⁸ та В. Фінікова³⁹, В. Врублевського⁴⁰. Автори зосереджують свою увагу на економічних показниках діяльності студбудзагонів УРСР, доцільності їхнього використання на будівельних об'єктах радянської країни, аналізують кількісний та якісний склад загонів, географію діяльності тощо.

При цьому варто зазначити, що історіографія радянського періоду проблеми історії руху студентських будівельних загонів відзначена значною заідеологізованістю, відсутністю критичного підходу при аналізі ролі компартійних осередків ВНЗ по керівництву студентськими будівельними загонами, основна увага зосереджена на виробничій діяльності студентів у позанавчальний час тощо.

Перші дослідження з історії руху СБЗ в українській історичній науці мають переважно регіональний характер, стосуються окремих ВНЗ та деяких аспектів їхньої діяльності. Так, першість у висвітленні окремих аспектів повсякденного

³⁴ Шмелева Т.Л. Партийное руководство коммунистическим воспитание студенческой молодежи в условиях развитого социализма / Т. Л. Шмелева. – М.: Издательство Московского университета, 1985 г. – 171 с.

³⁵ Безбородов А.Б. Комсомол в студенческих отрядах. 1958-1975гг. / А. Безбородов // Советские архивы. – 1981. – № 1. – С. 85-87; Безбородов А.Б. Документы о деятельности студенческих строительных отрядов в годы восьмой пятилетки (1966-1970) / А. Безбородов // Советские архивы. – 1980. – №1. – С. 54-57.

³⁶ Шостаковский Н.Н. Профессиональное воспитание студентов и комсомол / Шостаковский Н.Н. // Молодежь и образование. – Москва. – 1972. - №. – 1972 г.

³⁷ Артемьев Е. Ф. Студенческие отряды и коммунистическое воспитание молодежи (1959-1975): Учеб. Пособие / Артемьев Е. Ф. – М.: Изд-во Молодая гвардия, 1978. – 105 с.; Артемьев Е. Ф. Ступени возмужания. История, опыт патриотического движения студенческих отрядов / Артемьев Е. Ф. – М.: Изд-во Молодая гвардия, 1983. – 254 с.; Артемьев Е.Ф. Героический путь Ленинского комсомола: события, факты, цифры / Артемьев Е.Ф.. – М.: Молодая гвардия, 1980. – 273 с.; Артемьев Е.Ф. Комсомол – активный помощник партии по трудовому воспитанию вузовской молодежи в студенческих строительных отрядах (1959-1974) / Артемьев Е.Ф. – Казань, 1975. – 207 с.

³⁸ Фініков Т.В. Студентські будівельні загони Української РСР на спорудженні народногосподарських об'єктів країни (1966-1975 рр.) / Т.В. Фініков // Український історичний журнал. – 1976. – №3. – с. 64-73.

³⁹ Фініков В. Ф. Україна – цілині / В. Ф. Фініков. – К. : Знання, 1963. – 38 с.

⁴⁰ Врублевський В. Г. Семестр трудового загартування / В. Г. Врублевський. – К. : Знання УРСР, 1988. – 32 с.

життя студентів у будівельних загонах на початковому етапі зародження руху належить Н. Хоменко⁴¹. У своїй дисертації вона аналізує діяльність СБЗ на прикладі студентів Миколаївського інституту суднобудування, розкриваючи мотивацію їхньої участі у СБЗ та перші етапи у перетворенні його у масовий рух будівельних загонів в УРСР, їхню виробничу діяльність та ін. У ряді статей в наукових виданнях С. Сечки⁴² досліджується діяльність СБЗ в УРСР. Авторка частково розкриває процес зародження і становлення руху в Україні у 60-ті рр. ХХ ст., розглядаючи його як активну форму соціалізації студентської молоді, висвітлює основні форми організації трудової діяльності студентів, визначає чинники, що сприяли його переростанню з поодиноких місцевих ініціатив у масовий рух радянської студентської молоді. У публікаціях Р. Ралка та І. Коляди⁴³ розглядається період становлення руху СБЗ, а також аналізується географія та напрямки діяльності СБЗ КДПІ ім. О. М. Горького (1960-1980 рр.). На сучасному етапі активно ця проблематика розвивається у дослідженнях харківських науковців. У 2013 р. опубліковано монографію під загальною редакцією Є. Астахової⁴⁴, цінність якої полягає у залученні значної кількості авторів з різних ВНЗ м. Харкова, які визначили внесок конкретного навчального закладу в становлення та розвиток руху СБЗ в регіоні, охарактеризували виробничу ефективність та форми соціально-культурної діяльності. У науково-популярному нарисі під редакцією В. Ніколаєнка⁴⁵ проаналізовано значний комплекс досліджень з історії університету «ХПІ», подано узагальнені відомості з історії інститутського руху студбудзагонів, а також до наукового обігу введено велику кількість джерел: неопубліковані архівні документи і матеріали, відомості з періодичних видань, зокрема інститутської газети, мемуари безпосередніх учасників руху СБЗ.

У контексті нашого дослідження вагоме місце посідають дослідження істориків країн пострадянського зарубіжжя: В. Приступко⁴⁶, О. Бухаріної⁴⁷,

⁴¹ Хоменко Н. М. Повсякденне життя студентської молоді України (1950-1960-ті рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. / Н. М. Хоменко Н. М. – Київ, 2008. – 288 с.

⁴² Сечка С. В. Основні напрями соціалізації молоді у студентських будівельних загонах в Україні у 60 – 80-х рр. ХХ ст. / С. В. Сечка. // Науковий вісник Донбасу. – 2012. – № 4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2012_4_12.; Сечка С. В. Робота студентських будівельних загонів з дітьми та підлітками (1960-1980-ті рр. ХХ ст.) / С. В. Сечка // Теорія та методика навчання та виховання. – 2011. – Вип. 29. – С. 162-169; Сечка С. В. Становлення руху студентських будівельних загонів на території України (60-ті рр. ХХ ст.) / С. В. Сечка // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2012. – № 16. – С. 41-48.

⁴³ Коляда І. А. Студентський будівельний загін КДПІ імені О. М. Горького. Історія становлення : до історії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова / І. А. Коляда, Р. Ралко. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2012. – 54 с.; Коляда І. А. Студентські будівельні загони в УРСР: до історії молодіжного руху (1920-1980 рр.) / І. А. Коляда // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник : збірник наук. праць / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, НАН України. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 58 (№3). – С. 166-174.

⁴⁴ Астахова В.И. Студенческие строительные отряды: вчера, сегодня, завтра / Е.В. Астахова, А.А. Гайков. – Харьков: Изд-во НУА, 2013. – 475 с.

⁴⁵ Ніколаєнко В. І. Трудові семестри політехніків (до 50-річчя студентських будівельних загонів). Науково-популярний нарис / укладачі: В.І. Ніколаєнко, С.І. Мешковоя та ін.. — Харків : НТУ «ХПІ», 2015, – 396 с.

⁴⁶ Приступко В. А. Студенческие отряды как важный фактор реализации государственной политики по подготовке специалистов для народного хозяйства 1959-1991 гг. / Приступко В. А. – М.: Социум, 1998. – 108с.; Приступко В. А. Студенческие отряды: исторический опыт 1959-1990 годов / Приступко В. А. – М.: Изд-во Московского гуманитарного ун-та, 2008. – 294 с.; Приступко В.А. Патриотическое движение

Т. Королевої⁴⁸, Т. Хорошилової⁴⁹, А. Забродіна⁵⁰, що досліджують історію руху СБЗ у Російській Федерації.

Отже, аналіз історіографії засвідчує про важливість комплексного дослідження історії руху студентських будівельних загонів України.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база» проаналізовано джерельну базу, що складається з різнопланових за змістом і характером джерел.

Під час написання дисертації автором опрацьовано і залучено широке коло історичних джерел, які різняться за своїм походженням, інформативними можливостями, ступенем об'єктивності тощо. В основу розподілу наявних джерел нами був покладений видовий принцип, за яким виокремлено шість груп: 1) неопубліковані архівні документи; 2) опубліковані законодавчі акти, документи КПРС-КПУ, ВЛКСМ/ЛКСМУ, міністерства вищої освіти УРСР (пізніше міністерства вищої та середньої спеціальної освіти); 3) мемуарна література; 4) усні свідчення (інтерв'ю); 5) періодичні видання; 6) візуальні джерела.

Нами опрацьовано документи і матеріали архівних фондів двох архівів України: Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО) (один фонд), присвячений діяльності ЛКСМУ та державного архіву Київської області (далі – ДАКО) (один фонд), де зберігаються документи Київського міського комітету ЛКСМУ.

Підготовка та організація студентських будівельних загонів була підконтрольною та підзвітною місцевим комсомольським органам, тому архівосховища зберігають значний комплекс документів, що дозволяють розкрити та охарактеризувати історію зародження руху СБЗ, його трансформацію, труднощі, які виникали під час організації студентських будівельних загонів ВНЗ м. Києва, якісний і кількісний склад студентів, заходи компартійно-комсомольських органів спрямованих на ідеологічне виховання студентської молоді тощо. Крім того, у фондах зберігаються звіти командирів СБЗ різного рівня, що надають змогу дослідити виробничу, агітаційно-пропагандистську та суспільно-корисну діяльність. Звіти командирів студбудзагонів дозволяють проаналізувати й проблеми, які мали місце під час дислокації загонів на місцях, а також вжиті заходи щодо їхнього вирішення та не повтору у майбутньому. Протоколи засідань бюро комсомольських органів, стенографічні звіти пленумів ЦК ЛКСМ республіканських і обласних конференцій розкривають роль та участь місцевих державно-компартійних органів в організації виробничої діяльності СБЗ, вирішенню їхніх проблем. Іноді матеріали

студенческих строительных отрядов 1959-1990 годов. Исторический взгляд спустя 50 лет. // Молодежь и инновационное развитие России. – М.: Издательство Московского гуманитарного ун-та, 2008. – С. 107-124.

⁴⁷ Бухарина О. А. Студенческие строительные отряды Тамбовской области: исторический опыт: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. / О. А. Бухарина. – Тамбов, 2006. – 170 с.

⁴⁸ Королева Т. М. История движения студенческих отрядов Иркутской области: 1960-1980-е гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. / Т. М. Королева. – Иркутск, 2006. – 270 с.

⁴⁹ Хорошилова Т. В. Студенческие трудовые отряды высших учебных заведений Дальнего Востока РСФСР: формирование, опыт, уроки: 1957-1991 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Т. В. Хорошилова. – Хабаровск, 2012. – 213 с.

⁵⁰ Забродин А. В. Студенческие строительные отряды Ленинграда: Исторический опыт и уроки их деятельности, 1959 - 1977 гг.: дис. ... кандидата ист. наук: 07.00.02. / А. В. Забродин. – Санкт-Петербург, 2001. – 166 с.

цих фондів дублюються, підтверджуючи достовірність певних фактів, а іноді доповнюють або уточнюють події, які мали місце в життєдіяльності студентських будівельних загонів упродовж 1960-1980-х рр.

Доповненням до архівних документів стали збірники опублікованих документів і матеріалів, що визначали основні напрямки державної політики щодо діяльності СБЗ⁵¹.

Окрему групу склали опубліковані спогади бійців студбудзагонів. Цінність цієї групи джерел у тому, що вони дозволяють поглянути на тогочасні події очима їх сучасників⁵².

Автор дисертації вдався до самостійного створення джерел (11), взявши інтерв'ю у колишніх бійців СБЗ, живі усні враження яких доповнюють друковані спогади з досліджуваної теми. Зокрема, ми поспілкувалися з В. Бондарем, В. Вашкевичем, М. Виговським, М. Головком, І. Дроботом, Н. Загребельною, О. Лисенком, Д. Омельченком, О. Потильчаком, О. Реєнтом, В. Шарпатим.

Аналіз діяльності СБЗ неповноцінний без використання матеріалів періодичних видань. Серед яких важливе значення мали матеріали опубліковані на сторінках всесоюзної газети «Комсомольська правда» та у всесоюзному журналі «Студентський меридіан». Специфіку розвитку руху СБЗ ВНЗ м. Києва розкривають публікації у республіканських періодичних виданнях, таких як: «Радянська освіта», «Молода гвардія», інститутські багатотиражні видання, зокрема, у газеті «За педагогічні кадри», друкований орган КДПІ імені О. М. Горького.

Останню групу становлять візуальні джерела. В контексті дисертаційної роботи вони дали змогу проаналізувати виробничу діяльність та різноманітні аспекти повсякденного життя молоді у СБЗ за ілюстраціями у періодичних виданнях, художніми фільмами та фотоматеріалами, що виходили протягом досліджуваного періоду.

Таким чином, джерельна база дослідження, яка складається з архівних і опублікованих документів та матеріалів, а також із джерел особового походження (мемуарів, неопублікованих інтерв'ю), матеріалів періодичної преси, є достатньою для повноцінного наукового дослідження.

У підрозділі 1.3. «Теоретико-методологічні засади дослідження» розкрито методологічні принципи і методи дослідження.

Методологічну основу дисертації становлять загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, системності, детермінізму, плюралізму. Методичний

⁵¹ Комсомол и высшая школа. Документы и материалы съездов, конференций ЦК ВЛКСМ по работе вузовского комсомола (1918-1968 гг.) / [сост. В. Десятерик]. – М.: Изд-во Молодая гвардия, 1968. – 271 с.; Комсомол на ударных стройках / [упоряд.: Л. П. Демьяненко]. – К.: Молодь, 1985. – 21 с.; КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. В 30 т. / [сост. Нарышкин Б.В.]. – М.: Политиздат, 1983. – . – Том 13. – 1983. – 512 с.; КПСС о Ленинском комсомоле и пионерии/ Сост. В. К. Криворученко, Н. В. Трущенко. – М.: Молодая гвардия, 1987. – 383 с.; Народное хозяйство СССР за 70 лет. Юбилейный статист. ежегодник. – М.: Финансы и статистика, 1987. – 765 с.; Народное хозяйство СССР. 1922–1982. Юбилейный статист. ежегодник ЦСУ ССР. – М.: Финансы и статистика, 1982. – 624 с.; Цены и тарифы / [под ред. Ш. Я. Турецкого]. – М.: Высшая школа, 1969. – 424 с.

⁵² Звитяжні семестри студентських будівельних загонів України / [Рибка С., Малінкін І. та ін.]; під редакцією Пасак В. – Фастів: «Поліфаст», 2008. – 528 с.; Теслер Л. Автографи на бетоні / Теслер Л. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. – 376 с.

інструментарій визначається специфікою окреслених у праці: об'єкту, предмету, мети та конкретних дослідницьких завдань. Для вивчення основних подій у взаємозв'язку і часовій послідовності з фіксацією змін, що відбувалися, застосовано хронологічний метод, зокрема, при розкритті історії зародження та визначенні етапів становлення й розвитку руху СБЗ. Ретроспективний (історико-генетичний) метод дозволив послідовно та поступово охарактеризувати причини появи та розгортання руху СБЗ ВНЗ м. Києва. Історико-порівняльний метод забезпечив можливість визначити зміни у молодіжній політиці держави на різних етапах досліджуваного періоду, виявити загальні та специфічні тенденції розвитку руху СБЗ. Історико-типологічним методом виокремлено характерні ознаки різних етапів їхньої діяльності, здійснено аналіз цих періодів та проведено аналогію діяльності студбудзагонів у відповідності до місця дислокації в різні періоди їхньої діяльності («цілинні» землі Казахстану, Далекий Схід (РФ) чи Київ та Київська область). Використання історико-системного методу допомогло систематизувати та класифікувати нормативно-правові акти, що регламентували діяльність загонів. За допомогою методу періодизації встановлено етапи руху СБЗ ВНЗ м. Києва, що дозволило співставити їх з періодами діяльності Всесоюзного студентського загону.

Отже, застосовані у дисертації методологічні принципи та методи забезпечили реалізацію автором мети та основних завдань дослідження.

Другий розділ **«Формування та організаційно-правові засади діяльності студентських будівельних загонів»** складається з трьох взаємопов'язаних підрозділів, які розкривають історію та організаційно-правове становлення руху СБЗ.

У підрозділі 2.1. *«Становлення руху студентських будівельних загонів»* досліджено передумови зародження, становлення та еволюцію руху СБЗ в СРСР.

В історії діяльності СБЗ виділено чотири періоди: *перший (1920-1950-ті рр.)* – період зародження студентського будівельного руху, який відзначений залученням студентської молоді СРСР до будівництва важливих народногосподарських об'єктів, післявоєнної відбудови важкої промисловості Країни Рад та кампаній по збору врожаю на цілинних землях Казахської РСР; *другий (1950-ті -1970 рр.)* – «романтичний» період, коли СБЗ діяли за «своїми правилами», рух характеризувався добровільністю, самостійністю, конкурсним відбором до загонів, ентузіазмом молоді. Водночас, керівництво комуністичної спілки молоді (ВЛКСМ / ЛКСМУ) зуміло вчасно оцінити соціально-економічний та ідеологічний потенціал руху і взяти його організацію під свій контроль; *третій період (1970-1979 рр.)* – період поступової централізації, відзначений продовженням вироблення нормативно-правових документів щодо регламентації діяльності, як загонів будівельного, так і небудівельного профілю (у ці роки їхня чисельність стає приблизно однаковою). Романтика і добровільність починають поступово втрачатись; *четвертий період (1979-1991 рр.)* – період жорсткої централізації та регламентації у діяльності студентських загонів. Студентські загони стали використовувати як зручний механізм залучення додаткових трудових ресурсів.

Вважаємо не правомірним підхід, що склався в радянській історіографії надавати конкретному ВНЗ, технікуму чи комсомольській організації першість в організації СБЗ, так як в різний час у багатьох містах радянської країни, в тому числі

й УРСР, організовувалися і функціонували студентські загони, які виконували різні будівельні роботи.

У підрозділі 2.2. «*Формування правових засад діяльності студентських загонів*» розкрито основи нормативно-правового регулювання СБЗ.

Процес створення і діяльність студентських загонів в СРСР здійснювався на чітких правових засадах і базувався на чинних нормах радянського законодавства. Повсякденне життя у загонах регламентувалося «Статутом студентського будівельного загону» (1966 р.), (з 1977 р. «Статут студентського загону»). Основні організаційні принципи та форми діяльності студентських загонів, їх взаємовідносини з народногосподарськими організаціями визначали «Положення про студентський будівельний загін» (1969 р.) та «Положення про студентський загін» (1977 р.). Затверджені акти мали юридичну силу підзаконного акту, а тому закріплені у них положення й норми стали обов'язковими як для студентських загонів, так і для господарських організацій. Правову основу діяльності студентських загонів також регламентували спільні постанови ЦК КПРС та уряду (ради міністрів СРСР) («Про заходи щодо поліпшення організації та підвищення ефективності літніх робіт студентів», «Про заходи щодо подальшого поліпшення організації літніх робіт студентських загонів» тощо) й відомчі постанови міністерств та відомств, узгоджені з ЦК ВЛКСМ.

У підрозділі 2.3. «*Організаційна структура*» з'ясовано організаційну структуру студентського будівельного загону.

Студентські загони ВНЗ СРСР разом становили «Всесоюзний студентський загін», який у літній виробничий період та в період збирання врожаю восени структурно будувався за територіальним принципом і складався з лінійних, районних, обласних, крайових та республіканських загонів. Керівництво загонами здійснювали відповідні штаби, що створювалися при комітетах комсомолу (районні, обласні, республіканські). Основною структурною одиницею «Всесоюзного студентського загону» був лінійний загін. Штаб загону, персональний склад якого затверджувався комітетом комсомолу навчального закладу, здійснював керівництво повсякденним життям, виробничою, агітаційно-пропагандистською, суспільно-корисною діяльністю, яку проводив лінійний загін. До складу штабу входили: командир, комісар, майстер, медичний працівник, бригадири та громадський інспектор з охорони праці. Існувала також своєрідна символіка студентських загонів, яка підкреслювала їхню індивідуальність. Кожен загін мав назву, прапор, емблему, крім того бійці загону отримували спеціальні значки.

Отже, рух СБЗ став якісно новою організаційною формою залучення вищим компартійним керівництвом молоді до вирішення гострих питань соціально-економічного розвитку, залучення додаткових трудових ресурсів на будівництві важливих народногосподарських об'єктів, реалізації ідеологічних завдань, що характеризувалася виробленням відповідної нормативно-правової бази та чіткою організаційною вертикаллю.

Третій розділ «**Студентський будівельний загін ВНЗ м. Києва 1960-1980 рр.: географія, напрямки діяльності**» складається з чотирьох підрозділів, які розкривають діяльність СБЗ ВНЗ м. Києва у досліджуваний період.

У підрозділі 3.1. «*Діяльність першого студентського будівельного загону м. Києва*» аналізується процес підготовки та діяльність першого СБЗ ВНЗ м. Києва, що був залучений до виконання будівельних робіт в Кустанайській області Казахської РСР.

Аналіз архівних та нормативно-правових документів дозволяє, на наш погляд, зробити висновок, що саме 1962 р. є датою, коли рух СБЗ набуває своїх організаційних і правових форм, що дозволило йому перерости у масовий рух серед радянської студентської молоді й стати частиною її повсякденного життя. Цьому сприяло прийняття постанови ЦК ВЛКСМ (від 7 червня 1962 р.) «Про участь комсомольських організацій вищих навчальних закладів м. Москви, Ленінграду, Києва у будівництві на цілинних землях», якою започатковано новий етап в діяльності СБЗ, відзначений якісно новими організаційними й правовими засадами, що проіснували незмінно аж до фактичного занепаду самого руху.

Діяльність студентів на освоєнні цілинних земель сучасного Казахстану мала значні успіхи. Лише тільки завдяки студентам Київського будівельного загону ВНЗ (командир А. Волощенко) у 17 радгоспах Кустанайської області було збудовано: 179 житлових будинків, 3 школи, 9 зерноскладів, 8 машинно-тракторних майстерень, 3 гаражі, 74 різних будівельних приміщень. Усього ж загonom виконано об'єм робіт на суму 1722520 крб. Крім виробничої діяльності, партійне та комсомольське керівництво зобов'язало студентську молодь на місцях виробничої дислокації проводити агітаційно-пропагандистську та суспільно-корисну роботу (організація дитячих гуртків та секцій, вечорів відпочинку для місцевої молоді, проведення суботників, читання лекцій на політичні теми тощо).

У підрозділі 3.2. «*Виробнича діяльність та географія студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва*» визначено географію діяльності СБЗ ВНЗ м. Києва, аналізується виробничий напрямок їхньої діяльності.

У історії СБЗ ВНЗ м. Києва виділяємо такі періоди: 1962 – 1969 рр.. – початковий етап діяльності, характеризувався самоініціативністю й високим ступенем добровільності київських студентів в його організації; 1969 – 1989 рр.. – основний етап, відзначений активною участю всіх ВНЗ м. Києва у організації та діяльності загону; якісне і кількісне його зростання; високі виробничі показники та широта географії діяльності; 1989 – 1991 рр. – завершальний етап, обумовлений занепадом руху в цілому.

Студенти ВНЗ м. Києва найчастіше виїздили на будівельні роботи до Кустанайської області Казахської РСР (до середини 1970-х рр. цей регіон був пріоритетним для студентської молоді м. Києва), а з 1965 р. – починають створюватися будівельні загони для освоєння нафтогазоносних районів Тюмені (активно залучаються з початку 1970-х рр.). Саме в ці регіони щорічно відправлялася найбільша кількість будівельних загонів, що формувалися не лише на базі ВНЗ м. Києва, а й УРСР. Крім того, починаючи з 1964 р. будівельні загони ВНЗ м. Києва стали працювали й у межах УРСР (м. Київ, Київська та Кіровоградська обл., АР Крим та ін.). «Традиційним» місцем виробничої діяльності київських студентів була Брянська область і м. Гжатськ (*прим. авт.* з 1968 р. – м. Гагарін, батьківщина першого космонавта Ю. Гагаріна) Російської РСФР, а також будівництво Байкало-Амурської магістралі (з 1974 р.). СБЗ ВНЗ м. Києва працювали

зазвичай на будівництві важливих промислових об'єктів, а також сільськогосподарських споруд, житлових будинків, шкіл, дитячих садочків, спортивних об'єктів тощо.

У підрозділі 3.3. *«Агітаційно-пропагандистська та суспільно-корисна діяльність студентських будівельних загонів, як форма радянської соціалізації молоді»* розглянуто основні напрямки невиробничої діяльності (агітаційно-пропагандистська та суспільно-корисна), що проводилася студентами у місцях дислокації СБЗ ВНЗ м. Києва.

Організація агітаційно-пропагандистської роботи серед місцевого населення стала одним з важливих напрямків у роботі студентських будівельних загонів. Така діяльність, на наш погляд, мала наслідком деформацію соціалізаційних можливостей студентського руху, сприяла втраті частиною молодого покоління національної самосвідомості, утвердженню радянських норм моралі, формуванню радянської свідомості, радянських ціннісних орієнтирів й відповідної моделі поведінки.

У цілому ж за період 1960-1980 рр.. СБЗ ВНЗ м. Києва було нагромаджено значний досвід роботи у цьому напрямку, зокрема: агітаційно-пропагандистська робота (читання лекцій з політичного, суспільного та культурного життя радянської держави, агітаційна пропаганда, лекції та бесіди з місцевим населенням «про боротьбу СРСР за мир», зовнішню політику СРСР, науку та культуру, настінні газети, концерти агітаційних бригад, виставки, стенди і фотовиставки, читацькі конференції), безкоштовна допомога місцевому населенню (організація дитячих таборів «Супутник», ремонт та будівництво шкіл та спортивних майданчиків, організація консультаційних пунктів, шефство над дитячими будинками та важковиховуваними підлітками, організація самодіяльних творчих колективів, концертів художньої самодіяльності), військово-патріотична робота (облаштування пам'ятників, обелісків загиблим воїнам, допомога ветеранам Другої світової війни, участь у програмах «Літопис Великої Вітчизняної», «Пам'ять», «Солдатський лист»), спортивно-оздоровча робота (будівництво спортивних майданчиків, організація спортивних змагань, підготовка суддів, інструкторів з різних видів спорту, а також підготовка молоді до здавання норм комплексу «ГТО»).

У підрозділі 3.4. *«Дозвілля та повсякденне життя»* висвітлено особливості побуту та відпочинку студентів, що перебували у складі будівельних загонів, де зародилися й набули поширення традиції й свята, що стали притаманними лише цій формі молодіжної самоорганізації.

Відпочинок та дозвілля відрізнялися в залежності від краю, де працювали загони, адже кліматичні умови м. Києва та області, Казахської РСР та Далекого Сходу Російської РСФР кардинально відрізнялися, що відбивалося, не лише на виробничій діяльності, а й на організації повсякденного життя студентів. Уже в перші виїзди студентів на освоєння цілинних земель склалися і стали традицією свої студентські, «цілинні» свята, починаючи від веселих днів («штукатура», «муляра», «тесяра») до більш серйозних свят, таких як «Посвята у цілинники». Нерідко, навіть, організовувались весілля (зі спогадів В. Кременя). Проте найбільшим святом, яке відзначалося студентами в студентських будівельних загонах, звичайно, було – «День будівельника», що припадало на першу неділю серпня. У загонах особлива

увага приділялася дотриманню статутних документів, трудової дисципліни та правил техніки безпеки на виробничих об'єктах. Порушників притягували до різних форм відповідальності: від оголошення догани із записом у особовій справі до виключення з загону.

Таким чином, починаючи з 1962 р. на базі ВНЗ м. Києва формуються будівельні загони для виробничої та невиробничої діяльності. Виробнича ефективність їхньої роботи була досить високою, що відзначалося у підсумкових звітах компартійним керівництвом. Студентами був нагромаджений величезний досвід щодо проведення форм невиробничої діяльності на місцях дислокації. У загонах склалися притаманні лише їм традиції та форми повсякдення.

У **висновках** сформульовано загальні результати дослідження та викладено основні положення, що виносяться на захист:

- аналіз стану наукової розробки проблеми засвідчує відсутність в українській історичній науці комплексного дослідження діяльності СБЗ ВНЗ м. Києва (1962-1991 рр.), що зумовило необхідність її дослідження на дисертаційному рівні; сформований джерельний комплекс є достатньо репрезентативним і представлений доволі широким спектром різноманітних джерел. Методологічний інструментарій дисертаційного дослідження становлять загально відомі підходи до вивчення історичного минулого, методи та принципи історичного дослідження, комплексне використання яких дозволило осмислити об'єкт дослідження, уникнути упередженості та тенденційності, подолати заідеологізованість радянської історіографії при висвітленні історії руху студентських будівельних загонів в Україні;

- зародження і становлення руху СБЗ в Україні як суспільного явища, є закономірним процесом, що обумовлений, як соціально-економічними чинниками та тенденціями, які охопили політичну, економічну, соціокультурну сфери життя радянського суспільства упродовж 1960-1980-х рр., так й ідеологічними, зокрема, прагненням радянського державно-партійного керівництва використати ентузіазм молоді в умовах кризи комуністичної ідеології й радянської моделі розвитку; з початку 1960-х рр. різні студентські трудові об'єднання оформилися в єдиний рух СБЗ. При цьому неможливо чітко виокремити роль окремого вищого навчального закладу в УРСР як ініціатора руху; практично у всіх навчальних закладах республіки за попередні роки було накопичено досвід організації виробничої діяльності студентів під час літніх канікул та осінніх сільськогосподарських робіт;

- організація діяльності СБЗ здійснювалась на чітких нормативно-правових засадах, які визначалися як підзаконними нормативно-правовими актами, відомчими постанови міністерств та відомств, узгодженими з ЦК ВЛКСМ, так і спеціальними. Нормативно-правова регламентація діяльності руху СБЗ підвищила його організованість та економічну ефективність. Організаційною основою будівельного руху стала система штабів СБЗ, які функціонували на правах відділів відповідних комітетів комсомолу (ЦК ВЛКСМ, ЦК республіки, крайкомів, обкомів комсомолу) і повністю контролювали студентські загони на всіх етапах їхньої діяльності. Така форма організаційної структури полегшувала процес управління студентськими загонами як в окремо взятих регіонах, так і по всій країні. Крім того, така система управління обумовлювалась й тим, що перед ВЛКСМ і системою

штабів СБЗ ставились не тільки економічні задачі, а й завдання в галузі молодіжної політики, такі як: соціалізація молоді, вироблення у її середовищі форм співжиття в колективістському радянському суспільстві з його ідеями інтернаціоналізму та утвердження нової спільноти «радянський народ», залучення її до активного суспільно-політичного життя радянської країни;

- у 1962 р. до створення будівельного загону було залучено практично весь студентський актив ВНЗ м. Києва. Студенти працювали на будівництві різних народногосподарських об'єктів – житлових будинків, шкіл, спортивних майданчиків, ферм та ін. В цілому успішна, а головне ефективна, діяльність першого СБЗ ВНЗ м. Києва сприяла тому, що рух набував масового характеру, ставши складовою частиною навчально-виховного процесу у вищих і професійно-технічних навчальних закладів, одним з суттєвих факторів формування і підготовки радянських кадрів молодих спеціалістів для адміністративно-командної радянської економіки;

- основним напрямком діяльності СБЗ ВНЗ м. Києва була виробнича діяльність на об'єктах промислового та господарського комплексу радянської країни. Загони, поділялися на ті, що працювали за межами республіки («виїзні») та ті, які працювали в межах УРСР («місцеві»). Підсумкові звіти по виробничій діяльності та спогади учасників СБЗ ВНЗ м. Києва засвідчують високу ефективність діяльності упродовж всього періоду його функціонування. Проте, зазвичай, вищих результатів досягали «виїзні» загони, бо там в повній мірі дотримувалися основних принципів самоорганізації студентського руху та й матеріальне стимулювання праці було вищим. Не менш важливим напрямком, з погляду державно-партійних органів, аніж виробнича діяльність, була агітаційно-пропагандистська та суспільно-корисна робота серед місцевого населення у місцях дислокації загонів, в якій виокремлюються чотири напрямки: ідейно-політичний; воєнно-патріотичний; спортивно-оздоровчий і санітарно-просвітницький; культурно-просвітницький. Така діяльність була досить заідеологізованою та заполітизованою, що призвело до деформації соціалізаційних можливостей руху. Особлива увага керівним складом СБЗ ВНЗ м. Києва приділялася організації насиченого різними формами дозвілля та відпочинку кожного бійця загону. Проте, у більшій мірі, усе залежало від самих студентів: від їхнього вміння до самоорганізації та самодисципліни, творчості, ініціативності, вміння вирішувати практичні проблеми;

- досвід вивчення проблематики дисертаційної роботи дозволяє запропонувати такі напрями щодо подальшого вивчення та всебічного узагальнення історії студентського будівельного руху в Україні, зокрема, дослідження регіональних аспектів у їхній діяльності, виведення загальних рис та тенденцій при формуванні республіканського студентського будівельного загону. Крім того, на наш погляд, науковцям варто звернути увагу на діяльність студентських загонів не будівельного профілю. Узагальнення історичного досвіду формування та організації студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва протягом 1960-1980-х рр. дозволило сформулювати рекомендації щодо вироблення концепції та основних засад державної молодіжної політики в умовах європейської інтеграції України: обговорення та вироблення нової концепції і основних засад державної молодіжної політики має відбуватися виключно із залученням самої молоді до цього процесу;

створення необхідних умов для належного забезпечення правового і матеріального становища молодого покоління українців; допомога молоді зі сторони держави у реалізації і самореалізації їхніх творчих можливостей та ініціатив; формування системи національно-патріотичного виховання, вміння відстоювати свою громадянську позицію, виховання соціально активними, відданими патріотами своєї Батьківщини-Україні.

Студентський будівельний загін ВНЗ м. Києва (1962-1991 рр.) – один із перших загонів, що започаткував рух будівельних загонів в Україні, ставши важливим підрозділом в структурі будівельних загонів, не тільки республіканського рівня, а і союзного. Його діяльність вирізняється кількістю бійців у порівнянні з іншими студбудзагонами ВНЗ як УРСР, так і СРСР, широтою географії та високою результативністю виробничих показників.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті в наукових фахових виданнях

1. Ралко Р. Студентські будівельні заgonи: до історії патріотичного руху студентської молоді в УРСР (1962-1989 рр.) / І. Коляда, Р. Ралко // Краєзнавство. – № 2. – К., 2012. – С. 141-150.
2. Ралко Р. С. Студентські будівельні заgonи в УРСР: до проблеми соціалізації радянської молоді (60–80-і рр. ХХ ст.) / Р. С. Ралко // Вісник Черкаського університету. Історичні науки. – № 9. – Черкаси, 2013. – С. 94-98.
3. Ралко Р. С. Студентський будівельний загін м. Києва (1960–80-і рр.): джерела вивчення / Р. С. Ралко // Гуржіївські історичні читання. – Вип. 7. – Черкаси, 2014 – С. 82-84.
4. Ралко Р. С. Проблема періодизації руху студентських будівельних загонів у СРСР / Р. С. Ралко // Гуржіївські історичні читання. – Вип. 6. – Черкаси, 2013. – С. 337-339.
5. Ралко Р. Діяльність студентського будівельного загону КДПІ ім. О. М. Горького (1944-1977 рр.) / Р. Ралко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки. – Вип. 11. – К., 2014. – С. 148-159.
6. Ралко Р. Нормативно-правові засади діяльності студентських загонів / Р. Ралко // Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки: збірник наукових праць / за ред. проф. Миколи Шитюка. – № 1 (43). – Миколаїв, 2017. – С. 48-54.
7. Ралко Р. Радянська історіографія руху студентських будівельних загонів (1962-1989 рр.) / Р. Ралко // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 2. Ч. 3. – Тернопіль, 2017. – С. 72-79
8. Ралко Р. Студентські будівельні заgonи вищих навчальних закладів м. Києва: географія та напрямки діяльності (1960-1991-ті рр.) (до 55-ти річчя з часу відправлення першого студентського будівельного загону з м. Києва) / Р. Ралко // Гілея: науковий вісник. Зб. наукових праць. – Вип. 127 (№12). – К., 2017. – С. 90-93.

Повнотекстові матеріали й тези наукових доповідей, що додатково відображають результати дослідження

9. Ралко Р. Студентський будівельний загін КДПІ імені О. М. Горького. Історія становлення (до історії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова): навчальне видання / І. Коляда, Р. Ралко. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 55 с.

10. Ралко Р. Усний метод у дослідженні історії студбудзагонів в УРСР 1960-1970 рр. (за матеріалами інтерв'ю учасників студентського будівельного руху) / Р. Ралко // «Комунікативні горизонти усної історії»: матеріали Міжнар. наук. конф., [м. Переяслав-Хмельницький], 17-18 травня 2013 р. / [Упорядники: Г. Г. Грінченко, Т. Ю. Нагайко]. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С. 78-85

11. Ралко Р. Студентські будівельні загони: деякі аспекти повсякденного життя (1959-1989 рр.) / Р. Ралко // Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (18 жовтня - 15 листопада 2012 року) / упорядники: Кучеренко Є. В., Русаков С. С. / За заг.ред. акад. В. Бондаря та проф. І. Дробота. – К., 2013. – С. 87-92

12. Ралко Р. Студентський будівельний загін КДПІ ім. О. М. Горького: історія становлення та напрямки діяльності (1960-70-ті роки) / Р. Ралко // Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків [Текст] / відп. ред. і упор. О.В. Потильчак, І.Г. Ветров, О.О. Сушко. – К.: Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2013. – С. 658-669.

13. Ралко Р. Студентські будівельні загони в УРСР: до історії молодіжного руху (1920-30 рр.) / Р. Ралко // Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, психології, педагогіки та історії] – Випуск 1 / упорядники: Кучеренко Є.В., Русаков С.С. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 153-156

14. Ралко Р. Студентські будівельні загони КДПІ ім. О. М. Горького на Далекому сході РСРФР 1977 р. (спогадами учасників) / Р. Ралко // Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, психології, педагогіки та історії] – Випуск 2 / упорядники: Кучеренко Є.В., Русаков С.С. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 98-100.

АНОТАЦІЇ

Ралко Р. С. Студентський будівельний загін вищих навчальних закладів м. Києва (1962 – 1991 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 – історія України (032 Історія та археологія). – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2018.

Дисертаційна робота є одним з перших спеціальних досліджень, присвячених діяльності студентських будівельних загонів, які формувалися на базі вищих навчальних закладів України.

На основі аналізу архівних матеріалів, опублікованих джерел та відповідної літератури у дисертації розкрито історію зародження та напрямки діяльності студентського будівельного загону ВНЗ м. Києва (1962-1991 рр.).

Досліджено історію становлення руху студентських будівельних загонів в УРСР та СРСР. Вивчено нормативно-правові документи, що регламентували їх діяльність. З'ясовано організаційну структуру будівельного загону.

Розглянуто процес формування та діяльність першого будівельного загону ВНЗ м. Києва. Визначено основні напрямки його діяльності протягом досліджуваного періоду. Проаналізовано агітаційно-пропагандистську та суспільно-корисну працю, що проводилася студентською молоддю під час «трудового семестру» на місцях їх виробничої дислокації. Відображено повсякденне життя студентів у загонах.

Ключові слова: студентський будівельний загін, повсякденне життя, комсомол, молодіжний рух, соціалізація, третій трудовий семестр, лінійний загін, командир загону, комісар загону.

Ralko R.S. Student building unit on the basis of universities of Kyiv: (1962-1991). – The manuscript.

Dissertation on the Historical Sciences (Doctor of Philosophy). Degree in specialty 07.00.01 – History of Ukraine (032 – History and archeology). – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2018.

The dissertation is one of the first special studies devoted to the activities of student building units which were formed on the basis of universities of Ukraine.

The movement of student building units, being a notable socio-political phenomenon of the Soviet era in the history of Ukraine, played an important role in the life of the Soviet youth, becoming one of the tools of the ideological policy of the Soviet state party leadership in conditions of aggravation of the ideological and socio-economic crisis of the Soviet model in the second half of 60 - 80's of the XX century.

On the basis of the analysis of archival materials, published sources and corresponding literature, the dissertation considers the history of the birth, formation and direction of the activity of the student building units of universities of Kyiv (1962-1991).

The history of the formation of the movement of student building units in the Ukrainian SSR and the USSR, which begins to emerge immediately after the establishment of the Soviet power in Ukraine, was explored. The normative legal documents regulating their activities were studied, the adoption of which allowed it to grow into a mass movement among the Soviet student youth and become a part of its everyday life. The organizational structure of the building unit, which was marked by a high centralization, was provided by the Communist and Komsomol authorities with full control over the student units at all stages of their activity.

The process of formation and activity of the first building unit of the universities of Kyiv was considered. Successful and effective activity of the first student building unit contributed to the fact that the movement became an integral part of the educational process in higher and secondary education institutions, one of the essential factors in the formation and preparation of young specialists in the Soviet Union. The basic directions of its activity during the investigated period were determined, which included two

components: the realization of building tasks at the objects of agricultural and industrial complexes and ideological work with the local population. The analysis of the propaganda and social-useful work carried out by the student youth during the "labor semester" in the places of their industrial dislocation. However, this work was quite politicized and ideologized, which led to the deformation of the socialization opportunities of the student movement, and served as a loss of national consciousness to younger generations. The everyday life of students in the units, where the unique traditions, holidays and other forms of their rest became widespread, were shown.

Key words: student building unit, daily life, Komsomol, youth movement, socialization, third labor semester, line detachment, commander of detachment, commissioner of detachment.

Ралко Р. С. Студенческий строительный отряд высших учебных заведений г. Киева (1962 - 1991 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук (доктора философии) по специальности 07.00.01 – История Украины (032 История и археология). – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2018.

Диссертационная работа является одним из первых специальных исследований, посвященных деятельности студенческих строительных отрядов, которые формировались на базе высших учебных заведений Украины.

На основе анализа архивных материалов, опубликованных источников и соответствующей литературы в диссертации раскрыто историю зарождения и направления деятельности студенческого строительного отряда ВУЗов г. Киева (1962-1991 гг.).

Исследована история становления движения студенческих строительных отрядов в УССР и СССР. Изучены нормативно-правовые документы, регламентирующие их деятельность. Выяснено организационную структуру строительного отряда.

Рассмотрен процесс формирования и деятельности первого строительного отряда ВУЗов г. Киева. Определены основные направления его деятельности в течение исследуемого периода. Проанализировано агитационно-пропагандистскую деятельность и общественно-полезный труд, проводимые студенческой молодежью во время «трудового семестра» на местах их производственной дислокации. Отражено повседневную жизнь студентов в отрядах.

Ключевые слова: студенческий строительный отряд, повседневная жизнь, комсомол, молодежное движение, социализация, третий трудовой семестр, линейный отряд, командир отряда, комиссар отряда.

Підписано до друку 14.09.2018 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 пр. Зам. № 254
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.